

Кристина Н. Стаменковић
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Докторске студије српског језика
kristinastmnkvc43@gmail.com

Оригинални научни рад
УДК: 371.3::811.163.41'36
DOI: 10.19090/MV.2022.13.41-60

МЕТОДИЧКИ ПРИСТУП ТЕРМИНОЛОГИЈИ НА ЛИНГВИСТИЧКОЈ СЕКЦИЈИ У СРЕДЊОЈ ШКОЛИ¹

АПСТРАКТ: У раду је представљен методички приступ граматичкој терминологији. Изложени методички модел предвиђен је за обраду у току три часа лингвистичке секције у трећем разреду средње школе. С ослонцем у комуникативном приступу, (а) ученицима се скреће пажња на проблеме формирања и стабиловања термилошких система; (б) залази се у постулате терминологије као лингвистичке дисциплине; (в) ближе се упознаје са нашим језикословним термилошким речницима и на крају се (г) на примеру *Писменице српскога језика* анализирају етимологија и структура граматичког термилошког апарата из прве половине 19. века у поређењу са савременим стањем. Кроз реализацију часова метајезички систем посматра се у дијахронијском кључу, чиме се успоставља корелација са већ обрађеним градивом из историје језика.

Кључне речи: термин, терминологија, термилошки речник, Вук Стефановић Караџић, настава српског језика.

METHODOLOGICAL APPROACH TO TERMINOLOGY IN TEACHING A LINGUISTICS ELECTIVE COURSE IN HIGH SCHOOL

ABSTRACT: This paper presents a methodological approach to grammatical terminology. The model constitutes three classes in the linguistics elective course in the third year of high school. By relying on the communicative approach, (a) students are introduced to the problem of creating and stabilizing terminology systems, and (b) the postulates of terminology as a part of linguistics; (c) they examine various grammatical terminology dictionaries; (d) and finally, using *Pismenica srpskoga jezika* as an example, they analyze the etymology and structure of the early 19th century grammatical terminology, while comparing it to the current state. Through these classes the metalanguage is examined

¹ Рад је скраћена верзија семинарског рада написаног за потребе испита из *Методике наставе српског језика – специјални курс* на мастер студијама на Филолошком факултету у Београду.

diachronically, which establishes a correlation with the previously processed material from the history of language.

Key words: term, terminology, terminological dictionary, *Pismenica*, Vuk Stefanović Karadžić, Serbian language teaching.

1. УВОД

1.1. Савремена језикословна литература не оскудева у сумирању проблема с којима се терминологија, као лингвистички вишеструко релевантна област, редовно сусреће. Та готово непрегледна библиографија, међутим, обрнуто је сразмерна заступљености наведене дисциплине у школским наставним програмима. Наиме, терминологија се у трећем разреду средње школе обрађује узгредно, као пука тангента лексикологије која ученицима не нуди занимљиве и подстицајне садржаје. Тако, простор који завређује терминологији могу дати управо часови лингвистичке секције. Како су мотивисаност и заинтересованост ученика на лингвистичкој секцији подигнуте на виши ступањ, може се искорачити из формализма који намеће презентациони карактер ове наставне јединице.

1.2. При формирању методичког модела имаћемо на уму спектар на чијим се супротним крајевима налазе принципи систематичности и одмерености. Сходно томе трудићемо се да успоставимо равнотежу између исцрпног и пријемчивог излагања, као и монолошке и дијалошке инстанце.

Као граматички предложак и извориште примера користићемо прву дескриптивну граматiku која је презентовала структуру српског језика на народној основи – *Писменицу Сербскога језика по говору простога народа* Вука Стефановића Караџића,² објављену у Бечу 1814. године. Поред тога што је означила почетак Вукове реформаторске делатности, поменута граматика оцртава и његову улогу у конституисању лексичког система. Стога су њена вредност и применљивост у настави неисцрпне.

1.3. Наставни циљеви које треба остварити обухватају следеће.

Образовни циљеви подразумевају ширење и продубљивање знања о терминологији као научној – пре свега, лингвистичкој – дисциплини, с обзиром на скрајнутост овог поља на редовној настави. Градиво које се обрађује на редовним часовима, ограничено на елементарне појмове, овде се разрађује, прецизира и осветљава из дијахронијске перспективе и кроз нове примере. На тај начин се наставно градиво уздиже на вишу раван научности.

² Даље *Писменица*.

Осим тога, поново се активирају и актуелизују стечена знања из историје српског језика и предстандардне епохе језичког развоја, чиме се потврђује принцип трајности знања и умења. Утврђује се и свест о томе да граматички опис једног језика није искључиво дидактичко-учбенички усмерен, већ да представља кључан корак ка кодификацији. Непосредније упознавање са лингвистичким термилошким речницима помоћи ће ученицима да уоче разлике између дескриптивних речника, који пописују полисемантичку структуру свих лексема једног језика, и термилошких (као представника посебних³ речника), који селективно обухватају лексичку масу.

Васпитни циљеви тичу се развоја интересовања за почетке језикословне мисли код нас, тј. истичу важност првих покушаја да се наслеђеним средствима опише структура органског идиома, какав је народни језик. Ово би требало да подстакне ученичко интересовање за однос традиционалних и модерних токова у науци и култури. Истиче се пресудан утицај културноисторијских прилика на обликовање научног дискурса. Коначно, ученици се, увидом у замршену путању од саме појаве неког појма до његовог именовања, а онда и напора да се дато именовање имплементира, васпитавају да уважавају и априорно не одбацују алтернативна термилошка решења граматичких, али и појмова других струка.

Функционални циљеви оствариће се кроз повезивање постојећих и новостечених знања и практичних умења. Потоња се превасходно односе на оспособљавање ученика за консултовање термилошких речника и самостално истраживање значења и постанка одређених граматичких термина. „Новим читањем” термилогије мотивише се критичко разматрање и осталих лингвистичких грана. Надградња истраживачког духа поспешује се и формирањем корпуса из којег смо ексцерпирани грађу, а који показује да *старост* једне граматике не значи њену аутоматску *застарелост*, те да се, зависно од призме кроз коју се посматрају, њени садржаји и данас могу реинтерпретирати.

³ Прецизности ради, напомињемо да *посебан* речник није исто што и *специјални*, будући да се неки написи које ћемо ниже у раду цитирати не осврћу на ову дистинкцију. Наиме, много је металексикографских критеријума за поделу речника: тако се према обухваћеној лексичкој маси говори о дихотомији *општи* : *посебни*, а према начину презентовања те масе стоји однос *генерални* : *специјални*. Посебан речник, дакле, јесте сваки који селектује тип грађе (дијалекатски, фразеолошки, термилошки и др.), док је специјални речник онај који грађу излаже на неки необичан начин (нпр. обратни) (исп. Шипка 1998: 136).

1.4. Методички модел који следи састављен је од три наставна часа. Градиво ће у том оквиру бити распоређено у две целине. На првом часу бавићемо се детаљнијим описом централних појмова – *термина* и *терминологије*, те полисемичношћу самих лексема којима су означени (као „метатермини”); дотаћи ћемо се досад непознатог појма *терминографије*; презентоваћемо лингвистичке термилошке речнике на српском језику и, кроз илустративне примере контрастирати ћемо их са речницима општег типа. Други и трећи час посветићемо *Писменици*, односно етимолошкој и творбеној анализи њеног термилошког апарата и изношењу резултата метајезичког истраживања које смо на њој спровели.

2. ПРВИ ЧАС: ТЕРМИН И ТЕРМИНОЛОГИЈА. ТЕРМИНОЛОШКИ РЕЧНИЦИ

2.1. Час почињемо активирањем познатих чињеница: подсећамо се дефиниција *термина* и *терминологије*, трудећи се да што прецизније одредимо појмовни садржај наведених лексема.

*Терминологија*⁴ се дефинише као: (а) устаљени систем речи које означавају појмове из науке, технике, уметности, религије и других стручних делатности и (б) теоријска дис-циплина која се бави образовањем, научним описом и проучавањем тог система. *Термини* су, дакле, речи којима се именују специфични појмови из различитих струка. Мада јесу интегрални део лексичког инвентара, они су у оквиру њега омеђени својим особеностима, па чине својеврсну целину. Зато скрећу пажњу лингвиста на истраживање њихових „специфичности у односу на друге делове лексикона” (Драгићевић 2010: 20). Тако се терминологија развија, пре свега, као област лингвистике. Штавише, о томе да постоји читав комплекс релација којима су ова два поља повезана, сведочи то што лингвистика проучавању терминологије

„прилази из угла својих дисциплина: у оквиру *језичке културе* терминима се приступа са становишта књижевнојезичке норме, [...] у оквиру *лексикологије* термини се описују са становишта лексичког система [...], а у *творби речи*

⁴ Хибридна сложеница *терминологија* води порекло од латинског *terminus* (‘граница, међа’) и грчког *λόγος* (‘реч’), а сковао ју је немачки учењак Кристијан Готфрид Шуц (1747–1832) (Мацановић 2018: 11). Као синоним овом називу понекад се употребљава и *номенклатура*. Међутим, рецентнија литература образлаже да је реч *терминологија* појмовно ужа, јер *номенклатура* обухвата „списак свих термина и сродних појмова (скраћенице, симболи и слични графички знаци, номени) релевантни [sic!] за одређену науку или струку” (Левушкина/Јовановић 2018: 531).

термини су, као и остале речи, значајни из угла творбеног састава, начина грађења, продуктивности творбених модела и сл.” [курзив наш] (Левушкина/Јовановић 2018: 530).

Истичући на почетку овако разнородне видове анализирања термина, уз помоћ ученицима познатих области испитивања језичких појава, подстичемо их да се заинтересују за укључивање терминологије у језикословну проблематику и релевантност изучавања термина као атипичних јединица лексичког фонда.

2.2. Према су се терминолошка истраживања на српском језику интензивирала и почела систематизовати доста касније у односу на језикословна у традиционалном смислу,⁵ значај уобличене научне терминологије за језичку кодификацију и ширење културних домета препознат је још у време конкуренције норми – на прелазу из 18. у 19. век (Грицкат 1964). Захваљујући овој дијахроној контекстуализацији, ученици ће препознати смисао изучавања дате области (исп. Вељковић Станковић 2013: 30), при чему ће се у њиховој свести покренути механизми мотивације, засновани и на садејству друштвеноисторијских чинилаца, које је у епицентру формирања терминолошких система.

2.3. О критеријумима које термин треба да задовољи да би постао прихваћен у научно-стручној заједници често је и много писано. Готово сваки терминолог уз понеку ограду, дао је сопствени попис захтева.⁶ То мноштво некада међусобно супротстављених принципа, проистиче из тежње да се појмови из науке прецизним именовањем „учврсте” и лише динамичности. Речју, лакше је перципирати и проучавати оно што је статично и не подлеже променама.⁷ Стога је умесна тврдња да, „[к]ад говоримо о терминима, обично замислимо идеалан термин” (Драгићевић 2010: 21). Знајући, међутим, да се семиотичке реализације саме по себи не базирају на идеалу, у дијалогу с ученицима долазимо до неколико *најпожељнијих* особина термина: устаљеност, прецизност, системност.

⁵ Истински процват терминологије као научно утемељеног поља почео је онда кад су се за њен предмет заинтересовали лингвисти. Да би се то десило, било је неопходно „да терминолошки корпус књижевног језика довољно нарасте, дакле да сама наука, струка и култура достигну одговарајући степен цивилизацијског развоја. Тај тренутак сазрео је око средине 20. века” (Левушкина/Јовановић 2018: 530).

⁶ За детаљне наводе в. Обућина 2011: 314–317.

⁷ Отуд и очигледна доминантност именица у односу на друге врсте речи у терминосистемима. Реч је о потреби „да се фиксира, номинира, а у науци и дефинише специјална реалија” (Гортан-Премк 2004: 118).

Уз наведене – као један од најпроминентнијих захтева – арбитери наводе моносемичност, тј. једносмеран однос језичког знака и појма који је њиме означен.⁸ Иако наука уопште обилује терминима с једном једином појмовном вредношћу (нпр. називи хемијских елемената и једињења), они ипак, због поменуте припадности „општем лексичком систему, [...] подлеж[у] свим лексичким законитостима, па и тежњи ка полисемантичности” (Гортан-Премк 2004: 119). Ако рачунамо с овом унутрашњом поларизованошћу термина као знака, нарочито ће бити занимљив поглед у „метазначењске” структуре управо лексема *термин* и *терминологија*.

2.3.1. Тако ће у једнотомном речнику савременог српског језика под одредницом *термин* (в. РСЈ)⁹ ученици наћи трочлану полисемантичку структуру. Охрабрујемо их да размисле која су од тих значења терминолошка, а која спадају у општи лексички фонд. Лако ће закључити да је нетерминолошко једино секундарно значење – ’тачно утврђено време, рок; датум’ – уједно и оно које најчешће користе у свакодневном општењу. Тиме још једном потцртавамо дистинкцију између специјалне и опште лексике и домена њихове употребе.

С одредницом *терминологија* ствар је нешто другачија. Ако бисмо се ослонили на речничку одредницу из РСЈ, остали бисмо на податку да је ова лексема једнозначна. Али, имајући на уму ограничавајућу природу једнотомног речника, која намеће кондензованост израза и редукован систем дефиниција, вратићемо се на почетку часа изнетој дефиницији (в. т. 2.1.1), која нам доноси још једно значење. Штавише, пишући о двојству терминолошких истраживања које сачињавају практично-дескриптивни и теоријски аспекти, Р. Бугарски (2007: 75) наводи чак пет значења лексеме *терминологија* и напомиње да ни тај списак није коначан. Двама која смо већ навели додаје: „3. публикација у којој је систем појмова неке области репрезентован терминима;¹⁰ 4. специјална теорија терминологије за поједине области или језике; 5. општа теорија терминологије”.

⁸ Наћи ћемо и оштрије критеријуме, попут оног да „термин треба да буде једно-једнозначан, тј. сваком термину треба да одговара један појам, а сваком појму само један термин” (према Обућина 2011: 315).

⁹ Користимо дескриптивни речник јер засад посматрамо ове лексеме као „обичне” речи које су део општег лексикона и као такве одређене су својим местом у њему.

¹⁰ Ово, метонимијским преносом добијено значење често се реализује на релацији [научна област] → [књига која садржи податке из те области].

Видимо, дакле, да до „вишезначности може доћи и због различите експликације коју поједини аутори дају једноме појму” (Гортан-Премк 2004: 120). Тако потврђујемо, ослањајући се на методички принцип поступности, да је веза терминологизованог језичког знака с његовим појмовним садржајем потпуно условна.

2.3.2. Како, међутим, поступити када се истоветан термин појави у разнородним терминосистемима, и то са другачијим значењима? На пример, термилошка значења именице *лице* испољавају се у сасвим различито усмереним доменима човековог деловања: у науци о језику означава граматичку категорију; у анатомији предњи део човекове главе; у театрологији и теорији књижевности личност у драмском делу; док је у правно-бирокуратској терминологији метонимијом развила значење ’особа, човек’. Да ли су ово термилошки хомоними или хетероген скуп семантичких вредности једног термина – питање је о којем и сами лексиколози полемишу.

Пошто смо ученицима предочили тешко размрсиву мрежу коју нити терминологије испредају с односом хомонимије и полисемије, активира се подстицај да, по узору на наведени пример, изнађу још сличних случајева и размишљају о терминологизацији речи које се убрајају у општи лексички фонд.

2.4. После теоријски обојеног садржаја, поткрепљеног индикативним примерима, уводимо ученике у практичну сферу терминологије. Наиме, један од кључних задатака ове области јесте израда термилошких речника. Проистекао је из потребе да се научни појмовни апарат систематизује, опише, стандардизује и евалуира. Ти процеси „најпотпуније се остваруј[у] у речницима путем уазбучених речничких одредница, тематских целина или пак у неком другом поретку [у] електронски претраживим публикацијама” (Левушкина/Јовановић 2018: 532). Комплексна природа термина, међутим, наметнула је овој грани потребу за засебним, разрађенијим теоријско-методолошким оквиром, па се тако из одговарајућих научних параметара терминологије и лексикографије издвојила *терминографија* – поље у чијем је фокусу речничка обрада термилошких јединица и њихово презентовање у лексиконима посебног типа.¹¹

¹¹ У референтној литератури читамо да се терминографија у домаћој науци о језику још није установила као аутономна дисциплина, али да солидну основу за њено

Дакле, аналогно лексикологији и лексикографији, на плану испитивања и пописивања термиолошке лексике, функционишу терминологија и терминографија.

2.4.1. Терминографске публикације на српском језику и лексиколошка истраживања на основу њих спроведена (в. Левушкина/Јовановић 2018: 533–537; Драгићевић 2010: 22) представљају обиман и важан допринос библиографији нашег језикословља. Са том продуктивношћу научног рада директно кореспондира управо сталан прилив термина, тј. чињеница да су термиолошки системи права „жаришта” лексичког стварања. Једноставно, нови појмови траже нова имена. Данас је то и те како очигледно, с обзиром на интензивну глобализацију лексичког фонда, условљену брзим технолошким напретком и све модернијим мисаоним кретањима.¹²

2.4.2. Како нас овде занимају речници лингвистичке терминологије, ученицима ћемо представити оне релевантне речнике и указаћемо на неке особености њихове структуре.

У славистичком свету од великог је значаја *Словар лингвистических терминов* О. С. Ахманове, који је издат у Москви 1966. године и броји чак 7.000 термина. Типолошки спада у вишејезичне посебне речнике, јер су чланци структурисани тако да се иза одредница дају преводни еквиваленти термина на четири светска језика. Како никад није добио издање на српском, не може се консултовати без знања руског језика.¹³

Засад једини овакав речник у целости израђен код нас јесте *Српскохрватски језик*, који је из штампе изашао 1972. године као први том амбициозно замишљене едиције *Енциклопедијски лексикон Мозаик знања*. Уредили су га и редиговали А. Пецо и Ж. Станојчић. Мада се у микроструктури јављају неки неуобичајени елементи (нпр. неретко ће се у систему дефиниција наћи слика појма чије се значење обрађује), неки

конституисање представља продуктивно и давно иницирано објављивање термиолошких речника на српском језику (Јовановић 2016: 264).

¹² Томе у прилог иду и речи Р. Бугарског: „talasi novih usmerenja nose stotine i hiljade specijalizovanih stručnih termina, neretko i celih terminoloških sistema, kojima je potrebno prethodno ovladati da bi se uopšte razumelo čemu teže pojedini moderni pravci lingvističkih istraživanja” (Кристал 1988: 5).

¹³ Речник је у међувремену дигитализован, а електронски претражива верзија доступна је на адреси <<https://classes.ru/grammar/174.Akhmanova/>> (Приступљено 30. 1. 2022).

лингвисти сматрају га превазиђеним, преваходно због традиционалнограматичког приступа који чини окосницу обраде термина.

Матица хрватска је 1969. године објавила двотомни *Енциклопедијски рјечник лингвистичких назива* Рикарда Симеона, лексикон са веома исцрпним дефиницијама и подацима о пореклу термина-одредница, као и деривацијским гнездима и синтагматским односима у које термини ступају, формирајући тако нове термине. Због тога је наведена публикација драгоцене за истраживања дијакроне семантике и творбених модела за грађење термина.

Равноправним овим двама речницима по важности и учесталости употребе у нашој науци сматра се *Енциклопедијски речник модерне лингвистике* британског лингвисте Де. Кристала. Од првог издања 1980. године постао је незаменљив приручник језичких стручњака широм света, а обрађује термине из најмодернијих лингвистичких струјања. На српски су га превели и примере прилагодили И. Клајн и Б. Хлебец.

Досад се није много радило на осавремењавању терминолошке лексикографије, већ се научна пажња понајвише посвећује опису појмовног апарата. Ипак, помен заслужује *Граматички и лингвистички појмовник* М. Радовић-Тешић, књига невеликог обима коју је 2011. године објавио Учитељски факултет Универзитета у Београду.

2.4.3. Шта се све сазнаје из чланка/одреднице у терминолошком речнику, по којим се начелима он гради и у којим се појединостама обрада термина у типолошки посебном речнику разликује од обраде исте лексеме у оном општем – показаћемо ученицима на конкретном примеру усклађеном са методичким принципом очигледности. Обраду термина *граматика* у Кристаловом речнику поставићемо спрам исте одреднице у РСЈ. Ученици треба на први поглед да уоче значајну разлику у микроструктури чланака – визуелној уређености, обиму информација и исцрпности објашњења. Затим, паралелно пролазећи кроз чланке заједно са наставником, примећују знатна стилска и синтаксичка разлика оличена у томе што се у терминолошком речнику пише у целим реченицама, као и то што он не бележи фигуративна значења. Подацима о историјском контексту у којем се термин употребљавао и његовој међузависности са сродним терминима потврђује се његова стабилност у терминосистему, као што се у речнику општег типа то постиже примерима и колокацијама у којима се лексема јавља.

2.5. На крају, полазнике секције подсећамо да се за наредна два часа припреме и пажљиво прегледају *Писменицу*. Пажњу треба да усмере на граматичке термине, али и специфичности језика којим је писана, будући да

ће неким то бити први озбиљнији сусрет с овим делом. Да се не бисмо ослањали на опремљеност школске библиотеке, а у духу развоја дигиталних компетенција, упутићемо ученике на *Дигиталну библиотеку Матице српске*, репозиторијум највреднијих публикација које су корисницима доступне у електронској форми.¹⁴ На овом сајту ће сви заинтересовани корисници лако приступити богатом фонду старе рукописне грађе.

3. ДРУГИ ЧАС: ГРАМАТИЧКИ ТЕРМИНОСИСТЕМ ПИСМЕНИЦЕ

3.1. На почетку часа ћемо дијалошким подсећањем на податке у вези с објављивањем *Писменице* поново динамизирати знања из историје језика: о културним струјањима и приликама које су међу Србима владале на почетку 19. века и јасној удаљености народног од књижевног језика, те тежњи да се руск(ословенск)и и славеносрпски утицаји на писану реч неутралишу.

Основ граматичке терминологије у *Писменици* јесте црквенословенски. Грађена је према законитостима које је Аврам Мразовић поставио у своме више пута штампаном делу *Руководство къ славенстѣй грамматицѣ во употребленіе славеносербскихъ народныхъ училищѣ*.¹⁵ Битно је, међутим, ученицима нагласити да Вук у својој граматици није репродуковао стање описано у Мразовићевом делу. Напротив, *Писменица* је репрезентовала народни говор. Дакле, њен метајезик никако се не подудара с предметним језиком, што значи да није приближена говорнику чији идиом описује.

3.1.1. У контексту нашег методичког модела ово Вуково дело „у свом терминолошком нивоу представља својеврстан мост између старог и новог терминолошког апарата, па онда самим тим и између старог и новог граматичког мишљења” (Обућина 2011: 313). У томе се огледа и наша мотивација за укључивање (ученицима слабо познате) дијакхронијске компоненте у овај блок часова.

3.2. Најпре ћемо у основним цртама изложити статистичке податке до којих смо, на основу четири критеријума, дошли по ексцерпцији корпуса.

3.2.1. Према структурном критеријуму, од 103 анализирана термина свега 23 су једночлана (22,3%), док се осталих 80 (77,7%) реализује кроз терминолошке синтагме, и то доследно именичке. Са постпонираним

¹⁴ Библиотеци се приступа путем линка <<http://digital.bms.rs/ebiblioteka/>>.

¹⁵ Прво издање објављено је 1794. године.

конгруентним атрибутима нашли смо њих 48 (60%), док их је с антепонираним 25 (31,3%); по два конгруентна атрибута у обема позицијама у односу на центар термилошке синтагме јављају се четири пута (5%). Термилошких синтагми с падежним атрибутом има само 3 (3,7%), при чему спрам једне од њих као конкурентан лик стоји синтагма са конгруентним атрибутом,¹⁶ што потврђује непродуктивност овог типа термилогизације.

Постпозиција зависног члана термилошке синтагме у савременом граматичком терминосистему толико је ретка да се јавља само по изузетку. Тако, ученици треба да се сете *глаголских прилога садашњег и прошлог*. Данас се, уопште узев, таква конструкција сматра стилски маркираном и карактеристиком вишег, сакралног регистра, док се у језику науке оцењује као непожељна. Ипак, њена доминантност над алтернативним решењем у *Писменици* потврђује нам да се овде Вук још увек држао традиционалних праваца и тако „ушао у дијалог са друштвеном групом која се бавила граматиком” (Обућина 2011: 319).

3.2.2. Према критеријуму језичких нивоа, далеко најбројнији јесу термини из морфолошког система – њих је 92 (89,3%).¹⁷ Термина којима се означавају акценлошки појмови нашли смо 7 (6,8%), док су 4 (3,9%) термина означила фонетско-фонолошке јединице. Како синтакса као део језичке структуре у раним граматикама не фигурира, ни овде није забележена ниједна термилошка реализација која би наговестила њено прикључивање граматичкој структури.

Једна од недоследности на које се овде наилази – а која треба да охрабри ученике да се активно задржавају на проблемским ситуацијама – огледа се у чињеници да Вук ни појмовно, ни термилошки не разлучује *глас* и *слово*, језичке јединице које припадају различитим нивоима, већ их обједињује термином *писме*, чиме у термилошки апарат уводи полисемију.

3.2.3. Упоредивши корпус са савременим граматичким терминосистемом, приметили смо да се 89 (86,4%) термилошких јединица из *Писменице* не подудара са данашњим стањем, тј. данас не постоји у датом

¹⁶ Реч је о синонимним термилошким синтагмама *име бројења : име бројително, 'бројеви'*.

¹⁷ Традиционално се у граматикама 19. века највише пажње поклањало морфологији (Мацановић 2018: 175).

облику или значењу. Преосталих 14 (13,6%) одржало се у истоветној форми до нашег времена.¹⁸

3.2.4. Последњи критеријум према којем смо класификовали корпус јесте етимолошки. Разврставши грађу на три групе, дошли смо до следећих података: хибридних термина, који су настали србизацијом руске и црквенословенске термилошке лексике, има укупно 43 (41,7%), а чисти русизми и рускословенизми појавили су се на 31 месту (30%). Преосталих 29 (28,3%) јединица чине термини српског порекла, настали било творбом базираном на домаћим механизмима, било калкирањем.

Под србизацијом смо подразумевали сваковрсно интервенисање којим се страном моделу намеће дух народног језика, те прилагођавање ненародних форманата домаћем гласовном систему, каква је нпр. употреба суфикса /-је/ уместо црквенословенског /-ије/.¹⁹

3.2.5. Од 80 творбено разложивих термина, изведеница је 64 (80%); на префиксацију отпада 6 (7,5%), исто толико на конверзију, док су комбинованом творбом образоване 4 (5%) термилошке јединице.

Конверзијом су настали термини који припадају микросистему глаголских времена, нпр. време *прошавше*; као и називи акцената, нпр. *пригласило подижуће* (механизмом [глагол] → [придев], тј. адјективизацијом). Ово је и данас непродуктиван модел творбе граматичких термина. Стога очекујемо да ће ученици увидети да такви облици нису у духу српског народног језика, те да је свако њихово чување одраз конзервативности писаног израза.

Комбинована творба, премда најмање продуктивна, показује да су термини њоме створени у складу са захтевом транспарентности, тј. особином „да се већ у самом термину виде одређене карактеристике појма који је обележен” (Обућина 2011: 315). На пример, *гласоударење*, ’акцент’; *мјестоименије*, ’заменица’.

С оваквим примерима у ученичкој свести почиње проблематизација односа између интернационалних и домаћих термина, о чему ћемо нешто

¹⁸ Термин *мужески род* с резервом убрајамо у овај скуп, будући да разлика лежи једино у фонетској адаптацији полувокала предњег реда, чије је губљење у савременом језику довело до гласовне алтернације ж:ш (*муж+ски*), док је његова вокализација у руском облику „блокирала” обезвучавање.

¹⁹ Ипак, прилагођавање није доследно спроведено, па се паралелно јављају оба наставка (исп. *мјестоименије* : *наклонење*).

рећи на трећем часу, и ојачава се потреба за налажењем других сличних случајева.

Како је суфиксација најпродуктивнији творбени образац у корпусу, задржаћемо се на њој нешто дуже. Дистрибуција суфикса који су учествовали у терминосистему *Писменице* представљена је у Табели 1.

/-телни/	/-(и)је/	/-ан/; /-ен/	/-ски/	/-еж/; /-ило/; /-ица/; /-ост/
40	8	5	2	1

Табела 1. Суфикси за грађење термина у *Писменици*

Ученици закључују да су много фреквентнији суфикси за грађење придевских него именичких јединица, а онда то повезују са резултатима изнетим у тачки 3.2.1 – да је много више терминолошких синтагми (с придевом као зависним чланом) од једночланих термина (терминологизованих именица). Затим уз наставникову помоћ разматрају веома слабу фреквенцију појединих суфикса који се данас сматрају продуктивним при терминологизацији (нпр. /-ица/ и /-ост/). Занимљивом се показује обрнута пропорционалност тих форманата и овде најпродуктивнијег суфикса, који у грађењу елемената савременог граматичког терминосистема не учествује.

Даље, суфикс /-телни/ једини се одликује творбеном разложивошћу: сложен је из два елемента, /-тел/ и /-ни/ (Грицкат 1964: 139). Први од њих чешиће се реализује у палатализованој варијанти /-тељ/, која је црквенословенског порекла, те ненародног карактера, што кореспондира са духом времена у којем је *Писменица* настала. Оправдава и учестало присуство датог суфикса у овако раној фази конституисања граматичког терминосистема. Анализа творбених форманата фреквентних у писаном језику 19. века потврдила је „да је број изведеница с овим суфиксом порастао због вањезичких фактора, односно због друштвеноисторијског контекста развоја наше културе везаног у првом реду за утицај руског, па у одређеној мери и чешког, језика” (Милановић 2014: 281).²⁰

3.3. Пошто смо граматичку терминологију коришћену у освит језикословне науке документовали у ученичкој свести на наведене начине,

²⁰ И. Грицкат (1964: 139) констатује да је, с обзиром на касније слабљење руског и славеносрпског утицаја, „разумљиво што су скоро све речи с њим [суфиксом /-тељ/, прим. аут.] биле осуђене на пропаст”.

искористићемо то као мотивацијски поступак за следећи наставни корак, који ћемо начинити на последњем часу.

4. ТРЕЋИ ЧАС: ГРАМАТИЧКИ ТЕРМИНОСИСТЕМ ПИСМЕНИЦЕ (НАСТАВАК)

4.1. Држећи се смера који смо одредили на претходном часу, на овоме настављамо пут у етимологију граматичких термина са следећом методичком препоруком на уму: „Мада су сви термини само условни, те значење речи која је као термин узета не представља и њену дефиницију, сматрамо да ученицима увек треба објаснити [...] етимологију речи-термина, поготову када су у питању стране речи” (Гортан-Премк 1969: 144). Тако ће се, уз творбене моделе, порекло терминолошких јединица осветлити и из дијахронијског угла, што ће код ученика употпунити тврдњу да се оне могу проучавати с једнаком свестраношћу као остали елементи лексичког фонда.

Конкретно, усредсредитћемо се на групу термина који се односе на неке граматичке категорије именичких речи, пошто је развојни пут оних глаголских прозиран.

4.2. Ипак, понајпре треба застати пред одређењем из наслова: *писменица*. Овај данас архаични термин калк је интернационализма грчког порекла *grammatikē* (*γραμματική*). У творбеном погледу дериват је термина *писме*, насталог од црквенословенског облика *ПИСМА* (исп. Фасмер 1986–1987). Ученицима је термин *писменица*, који је први пут посведочен 1810. године (Мацановић 2018: 40), већ познат из првог разреда, када се на редовној настави помиње спис *Сказаније о писменех (Повест о словима)* Константина Костенечког. Указивањем на нит која повезује један језички знак од 15. до 19. века приближавамо им непоколебљиву конзервативност писане речи и снажан утицај црквеног језика на њу.

4.3. Вуков еквивалент савременој терминолошкој синтагми *врсте речи*, којом се означава класификација лексичких јединица према заједничким морфосинтаксичким својствима, гласи *дјелови говорења*. Настао је непосредним превођењем руског термина *части слова* из Мразовићеве граматике (Мацановић 2018: 178), који је преузет из латинског – *partes orationis* (исп. енг. *parts of speech*).

Подела на променљиве и непроменљиве врсте речи истакнута је на почетку поглавља о морфологији, при чему је означена антонимним паром термина *склањајем и несклањајем дјелови говорења*. Ови су облици по пореклу партиципи презента пасивни глагола *склањати* – који Вук такође

преузима из предлошка, користећи га у значењу 'мењати, померати из основног облика' (в. т. 4.4). У савременом језику тај тип партиципâ одржао се само код неколиких придева који су већ у старословенској епохи претрпели адјективизацију, те се њихова веза с глаголском речју данас не осећа.²¹

4.3.1. Поред терминолошког, и појмовно одређење врста речи у *Писменици* завређује коментар, па ће ово бити добра прилика да се кроз дијалог осврнемо на организацију знања у овом приручнику.

Очекујемо да су ученици, припремајући се за час, приметили да Вукова подела на врсте речи није једнака савременој. Наиме, цела једна класа речи није нашла своје место у том систему – речце. То није случајно. Спровевши анализу граматичке систематизације врста речи, В. Ломпар (2016: 383–384) је закључила да се речце у посебну врсту речи издвајају у новијим граматикама, и то први пут тек 1958. године. Овај податак не изненађује с обзиром на посебне синтаксичке функције које им се приписују (исп. Гортан-Премк 2004: 30). Ипак, „аномалија” оволиких размера (говоримо, дакле, о 150 година граматичке традиције без помена ове категорије речи) представља проблемско питање не само о познијем уклапању речца у терминолошки систем већ и о много сложенијој теми – класификацији од десет врста речи, коју од почетка школовања усвајамо као аксиом. Тако ученици спознају за научна истраживања веома важну чињеницу – да и одсуство неке категорије може изазвати запитаност и указати на једнообразно мишљење о стању у језику.

4.4. Један од ретких термина из *Писменице* који је развио деривационо гнездо јесте *склањање*. Руски облик *склонение*, преузет од Мразовића, а онда прилагођен српском језику, означава *деклинацију* – од латинског *declinatio*, које је у вези с грчким *klisis*²² и значи 'прегибање' (Фасмер 1986–1987). Ученици треба да, после наставниковог подстицаја, уоче подударност двају корена, словенског **клон-* и латинског **clin-*, и закључе да дати етимон носи значење 'промена облика'.

С тим је у директној вези и термин *надеж*. То је калк латинске именице *casus* (од глагола *cado, cadere*), која значи 'падање, пад'. До оваквог именовања дошло је, наиме, због антички утемељеног тумачења да реч „пада” кад се деклинира, тј. кад се мења из облика у облик. Основни облик деклинабилне

²¹ Реч је о облицима „*питом* и *лаком* који су још у старословенском били придеви, а не партиципи”. Изузев руског, овај партицип се у „осталим словенским језицима [...] изгубио још у најранијим периодима њиховог индивидуалног постојања” (Суботић 1984: 9–10).

²² Исп. савремене лингвистичке термине *енклитика*, *проклитика*, *енклиза*, *проклиза*.

речи посматран је као „усправан” (Фасмер 1986–1987; Мацановић 2018: 14–15), те зато данас зависне падеже зовемо и косим (‘искривљени, пали’). Путем метафоре приближена човековом разумевању (појмовна метафора била би ПРОМЕНА ОБЛИКА РЕЧИ ЈЕ ПРОМЕНА ПОЛОЖАЈА), мотивација ове речи-термина данас нам, истина, није блиска и можемо је само апстрактно концептуализовати. Дакле, иако термин *падеж* према савременом језичком осећању доживљавамо као немотивисану реч, закључујемо да је она по пореклу изведеница са суфиксом /-еж/.

На основу анализе поменутих примера, који су им познати из терминолошког апарата којим активно располажу, ученици стичу утисак о просторном (ширем од словенског) и дубоком временском сезању граматичких термина, о механизмима који учествују у преносу назива с конкретног плана на апстрактни, те почињу да се занимају за етимологију као науку.

4.4.1. Називи падежа пак нису исти као савремени: преведени су с латинског. Док је у српском интернационализација одавно узела маха (Мацановић 2018: 314), калкирање назива падежа као вид терминологизације типично је за словенске језике – чешки, пољски, руски, а међу јужнословенским словеначки, па и бугарски, који, иако не познаје синтетичку деклинацију, чува падежну парадигму у заменичком систему. Како је значење већине Вукових термина прозирно (*именителни* < *nominativus* < *nomen*; *родителни* < *genitivus* < *genus*; итд.), образложићемо само етимологију *винителног* падежа.

Истичемо најпре општесловенски корен **вин-*, који је у српском сачуван само у везаним основама и носи значење ‘крив’.²³ Њиме су у савременом лексикону мотивисани: именица *виновник* (‘кривац’); префиксацијом сатворен придев *невин* (‘који није крив, недужан’), одатле и деадјективне именице *невиност* и *невинашце*; глагол *извинити* (*се*) (‘скинути кривицу с некога/себе, учинити некога/себе невиним’) и од њега изведена именица *извињење*. Како термин *акузатив* потиче од латинског глагола *accuso*, *accusare*, што значи ‘оптужити (некога за нешто)’, *винителни* падеж јесте онај којим се фигуративно оптужује, окривљује.²⁴

²³ Ако међу ученицима има оних који се служе руским језиком, помоћи ће им именица *вина* (‘кривица’), присутна у свим словенским језицима (пољ. *wina*, чеш. *vina*, буг. и мак. *вина*, итд.) изузев српског и словеначког.

²⁴ Поређења ради, калкиран назив овог падежа у словеначком језику гласи *tožilnik*.

Дакле, ученици спознају чињеницу да усвајањем етимологије граматичких термина сазнају и мотивацију речи из општег лексичког фонда (и обратно). Тим путем се у њихову језичку свест коначно утискује потврда да се термини могу испитивати из свих аспеката лингвистичког проучавања.

5. ЗАКЉУЧАК

У раду смо изложили предлог методичког модела за обраду терминологије на лингвистичкој секцији у трећем разреду средње школе. Реализација модела омеђена је оквиром од три наставна часа, на којима се наставна јединица обрађује из теоријског угла, а затим се функционалне стране дате дисциплине преламају кроз синхронијску и дијакронијску призму. Сечена знања из лексикологије и морфологије користе се као база на коју се надовезује нова структура, којој се не посвећује одговарајућа пажња на редовној настави. На тај начин ученици се усмеравају на проблематизовање успостављених односа и подударности између ових научних поља, чиме се дугорочно мотивише развој критичке свести о науци о језику. Континуитет прожимања наставних садржаја постиже се имплементацијом градива из историје српског језика, будући да су обрађивани примери ексцерпирани из терминолошког апарата коришћеног у *Писменици* Вука Ст. Караџића, што обезбеђује реципроцитет између старог и новог.

У ученички приступ лингвистици и граматици усађује се навика самосталног консултовања терминолошких речника, која се темељи на егземпларно потхрањеним сазнањима да обрада и презентовање специјалне лексике захтевају индивидуални теоријско-методолошки оквир и научне потврде. При томе је наш модел тежио предочавању аналогичности и различитости у посебним и општим речницима.

Коначно, да је научно испитивање термина релевантно, те да може бити стетиште лингвистичке проблематике, ученицима је показала ниска разноврсних питања и проблемских ситуација које су се успут покренуле: отворило се питање продуктивности и семантике суфикса; дискусија о чворном односу између полисемије и хомонимије; тема граматичке класификације врста речи; поларизација коју изазива интернационализација термина с једне стране, и калкирање/адаптација с друге.

Изложеним низом методичких радњи одшкринули смо врата будућим интересовањима ученика за ову широку област.

ЛИТЕРАТУРА

- Bugarski, R. (2007). *Lingvistika u primeni*. Beograd: Ćigoja štampa.
- Вељковић Станковић, Д. (2007). *Комуникативни приступ у настави српског језика*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије. [Veljković Stanković, D. (2007). *Komunikativni pristup u nastavi srpskog jezika*. Beograd: Društvo za srpski jezik i književnost Srbije].
- Гортан-Премк, Д. (1969). Приступ обради падежних синтагми у средњој школи. *Наш језик* 17: 143–154. [Gortan-Premk, D. (1969). Pristup obradi padežnih sintagmi u srednjoj školi. *Naš jezik* 17: 143–154].
- Гортан-Премк, Д. (2004). *Полисемија и организација лексичког система у српскоме језику*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства. [Gortan-Premk, D. (2004). *Polisemija i organizacija leksičkog sistema u srpskome jeziku*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva].
- Грицкат, И. (1964). Покушаји стварања српске научне терминологије средином прошлог века. *Наш језик* 14: 130–140. [Grickat, I. (1964). Pokušaji stvaranja srpske naučne terminologije sredinom prošlog века. *Naš jezik* 14: 130–140].
- Драгићевић, Р. (2010). *Лексикологија српског језика*. Београд: Завод за уџбенике. [Dragičević, R. (2010). *Leksikologija srpskog jezika*. Beograd: Zavod za udžbenike].
- Јовановић, В. (2016). Терминографија и сродне дисциплине (из угла српске и словенске лингвистике), у *Лексикологија и лексикографија у светлу савремених приступа*, ур. С. Ристић, И. Лазич Коњик, Н. Ивановић (Београд: Институт за српски језик): 261–272. [Jovanović, V. (2016). Terminografija i srodne discipline (iz ugla srpske i slovenske lingvistike), u *Leksikologija i leksikografija u svetlu savremenih pristupa*, ur. S. Ristić, I. Lazić Konjik, N. Ivanović (Beograd: Institut za srpski jezik): 261–272].
- Кристал, Д. (1988). *Енциклопедијски речник модерне лингвистике*. Београд: Nolit.
- Левушкина, Р., Јовановић, В. (2018). Терминолошки речници на српском језику и у српској лингвистици крајем 20. и почетком 21. века, у *Слов'янське термінознавство кінца ХХ – початку ХХІ століть : Колективна монографія членів Термінологічної комісії при Міжнародному комітеті славістів*, ур. В. Іващенко (Київ: Видавництво Жнець): 529–543. [Levuškina, R., Jovanović, V. (2018). Terminološki rečnici na srpskom jeziku i u srpskoj lingvistici krajem 20. i početkom 21. века, u *Slov'jansьke terminoznavstvo kінca ХХ – počatku*

- XXI stolitje : Kolektivna monografija členiv Terminologične komisii pri Mižnarodnomu komiteti slavistiv*, ur. V. Ivaščenko (Kijv: Vidavništvo Žneś): 529–543].
- Ломпар, В. (2016). *Врсте речи и граматичка пракса (од Вука до данас)*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије. [Lompar, V. (2016). *Vrste reči i gramatička praksa (od Vuka do danas)*. Beograd: Društvo za srpski jezik i književnost Srbije].
- Мачановић, А. (2018). *Српска језикословна терминологија у 19. веку*. Београд: Институт за српски језик САНУ. [Mačanović, A. (2018). *Srpska jezikoslovna terminologija u 19. veku*. Beograd: Institut za srpski jezik SANU].
- Милановић, А. (2014). *Језик Јована Суботића*. Београд: Чигоја штампа. [Milanović, A. (2014). *Jezik Jovana Subotića*. Beograd: Čigoja štampa].
- Обућина, П. (2011). Вуков граматички терминосистем и савремени граматички метајезик. *Научни састанак слависта у Вукове дане 40/1*: 313–327. [Obućina, P. (2011). Vukov gramatički terminosistem i savremeni gramatički metajezik. *Naučni sastanak slavista u Vukove dane 40/1*: 313–327].
- Радовић-Тешић, М. (2011). *Грамматички и лингвистички појмовник*. Београд: Учитељски факултет. [Radović-Tešić, M. (2011). *Gramatički i lingvistički pojmovnik*. Beograd: Učiteljski fakultet].
- Речник српскога језика* (2011). Нови Сад: Матица српска. [Rečnik srpskoga jezika (2011). Novi Sad: Matica srpska].
- Simeon, R. (1969). *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Srpskohrvatski jezik, Enciklopedijski leksikon Mozaik znanja* (1971). Beograd: Interpres.
- Стефановић Караџић, В. (1968). Писменица Србскога језика по говору простога народа написана Вуком Стефановићем Србијанцем, у Виенни, 1814, у *О језику и књижевности I* (Београд: Просвета): 21–121. [Stefanović Karadžić, V. (1968). Pismenica Serbskoga jezika po govoru prostoga naroda napisana Vukom Stefanovićem Serbiјancem, u Vienni, 1814, u *O jeziku i književnosti I* (Beograd: Prosveta): 21–121].
- Суботић, Љ. (1984). Судбина партиципа у књижевном језику код Срба у 19. веку. *Прилози проучавању језика 20*: 5–81. [Subotić, Lj. (1984). Sudbina participa u književnom jeziku kod Srba u 19. veku. *Prilozi proučavanju jezika 20*: 5–81].

- Фасмер, М. (1986–1987). *Этимологический словарь русского языка*, I–IV. Москва: Прогресс. [Fasmer, M. (1986–1987). *Etimologičeskij slovarь ruskogo jazyka*, I–IV. Moskva: Progress].
- Шипка, Д. (1998). *Основи лексикологије и сродних дисциплина*. Нови Сад: Матица српска. [Šipka, D. (1998). *Osnovi leksikologije i srodnih disciplina*. Novi Sad: Matica srpska].

Kristina N. Stamenković
University of Belgrade
Faculty of Philology
PhD studies of Serbian language

METHODOLOGICAL APPROACH TO TERMINOLOGY IN TEACHING A
LINGUISTICS ELECTIVE COURSE IN HIGH SCHOOL

Summary

This paper offers a three-part methodological model dedicated to introducing high school students to grammatical terminology in an elective course of linguistics. This topic is, although noteworthy in many aspects, almost completely marginalized in high school curricula. Therefore, additional classes for highly motivated and interested students make a suitable setting for this linguistic discipline to be broadly presented. During the first class we try to define the meaning of *term* and *terminology* – two notions which can be observed both as terms in and of itself, and as basic lexical units. Students are then introduced to several dictionaries of linguistic terminology, all the while contrasting them to those that register general lexemes. The second and third class are dedicated to the historical aspect of this vast field. The exemplar grammatical terms are extrapolated from the first vernacular-based grammar book for Serbs, Vuk Stefanović Karadžić's *Pismenica*, published in 1814. By thoroughly analyzing the structure and etymology of its terminological apparatus, we imprint the idea that terms can be linguistically examined in the same ways as the other elements of the general lexicon into the student' minds. Furthermore, we establish a correlation with the previously processed diachronic material. In this way students are prompted to individually broaden their general language knowledge and think critically about the postulates of linguistics.

Key words: term, terminology, terminological dictionary, Vuk Stefanović Karadžić, Serbian language teaching.

Примљено: 16. 2. 2022.
Прихваћено: 30. 4. 2022.